

Сліпчишин Л.В. Духовні виміри творчої діяльності учнів ПТНЗ та їх забезпечення / Л. В. Сліпчишин // Нові технології навчання : науково-методичний збірник. У 2-х ч. / Інститут інноваційних технологій змісту освіти МОНМС України, [Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки]. – Київ : ФОП Корзун Д.Ю., 2012. – Вип. 73. – Ч.2. — С. 238–244.

УДК 377.1

*Сліпчишин Л.В.
кандидат педагогічних наук,
Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти НАПН України,
м.Львів*

ДУХОВНІ ВИМІРИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПТНЗ ТА ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглядаються духовні аспекти творчої діяльності людини, а також психолого-педагогічні особливості її організації в професійно-технічних навчальних закладах.

Ключові слова: *духовність, творчість, творча діяльність, емоції, середовище, професійно-технічний навчальний заклад.*

Рассматриваются духовные аспекты творческой деятельности человека, а также психолого-педагогические особенности её организации в профессионально-технических учебных заведениях.

Ключевые слова: *духовность, творчество, творческая деятельность, эмоции, среда, профессионально-техническое учебное заведение.*

The spiritual aspects of creative activity of man and also psychological-pedagogical features of its organization in vocational school are examined.

Keywords: *spirituality, creation, creative activity, emotions, environment, vocational school.*

Основною ідеєю теорії стабільного розвитку соціуму, яка сьогодні пропагується в суспільстві, є теза про те, що бажаним сценарієм для нього є не зростання, а його динамічна рівновага. Не зважаючи на те, що природні резерви стійкості сьогодні є єдиним чинником соціоприродної системи, який і сьогодні є невичерпним джерелом, основна увага науковців спрямована до духовної сфери. Сталий розвиток передбачає неперервність процесу зростання ефективності регульованого суспільного виробництва за умови забезпечення гармонізації розвитку всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства, відтворення цілісної природної сфери та її здатності до саморегуляції й самовідновлення. Проте основою зростання ефективності мають бути можливості, які закладені в системі “людина–суспільство–природа”. Як зазначає В. П. Мельник, категорія “сталий розвиток” відображає діалектичну єдність змінності та усталеності, коли зміни є незворотними і закономірними. При забезпеченні оптимальності взаємодії елементів будь-якої системи створюються умови неперервності таких змін [4, с. 4]. Однак, кожна система має бути еластичною щодо гармонізації станів стабільності та змін, оскільки відсутність такої якості призведе до її деструкції. Провідною силою, здатною перетворити, раціоналізувати діяльність технічними і технологічними засобами, відповідно до встановлених закономірностей зовнішньої світобудови, є людський прогрес. Він пішов настільки далеко, що за рахунок ресурсу технологічних засобів посилюються практично всі функції життєдіяльності людини – від механічних до інтелектуальних. Оскільки розум людини розглядається як самостійна суб’єктивна реальність, що діє за власними законами і принципами, зростає актуальність розгляду особливої ролі духовного чинника у створенні раціоналістичних схем діяльності передусім через постановку смисложиттєвих цілей та ідей. Ключовою фігурою у створенні таких схем є творча людина. Тому ефективність сучасного суспільства має ґрунтуватися не просто на знаннях, але на інтелекті, творчості та духовності людей.

Проблеми духовної природи творчості завжди були актуальними в суспільстві, адже лише духовно багатий фахівець здатний створювати речі, які

не шкодять людству. Особливості взаємодії філософії, науки та освіти щодо творчості особистості та її розвитку розглядалися у працях філософів (Г. С. Батіщев, М. О. Бердяєв, І. М. Гераїмчук, І. А. Зязюн, І. О. Ільїн, Б. М. Кедров), психологів (Б. Г. Ананьєв, В. М. Дружинін, В. О. Моляко, О. Л. Музика, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, Б. М. Теплов) і педагогів (О. Є. Антонова, С. У. Гончаренко, С. О. Сисоєва, В. О. Сухомлинський). Проте духовні орієнтири творчої діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів як майбутніх відповідальних фахівців та психолого-педагогічні умови їх забезпечення у контексті нових наукових поглядів ще недостатньо дослідженні.

Метою статті є розгляд духовних вимірів творчої діяльності людини та психолого-педагогічних умов їх забезпечення в професійно-технічних навчальних закладах.

Оскільки технічні засоби беруть на себе значну кількість рутинної роботи, а комп'ютери – виконують частину такої ж, але розумової роботи, у людей з'являється час для інноваційної діяльності. Проте у цій ситуації серйозною проблемою є те, що люди не завжди виявляються готовими до виконання актуальних творчих завдань. Тому не дивно, що одні шукають виконавців, а інші – застосування своїм здібностям. Це призводить, з одного боку, до пошуку талантів (полювання за мізками), а , з другого, – до міграції. У цьому контексті стає зрозумілою стратегія підтримки обдарованості, яка реалізується, в першу чергу, в освітніх закладах, а також через різні програми. Характерною особливістю цієї підтримки є те, що все більше сучасних компаній розглядають творчість як засіб підвищення ефективності праці своїх працівників. З цією метою вони розробляють відповідні програми, що передбачають розвиток креативності працівників, а також систему заохочувальних стимулів. Якщо основою економічного зростання у ХХ столітті вважалося швидше і дешевше виробництво вже існуючих продуктів (що часто призводить до зменшення їх якості), то тепер на порядок денний ставиться інше завдання – виробництво нових товарів і послуг (звідси увага до “життєвого циклу” товарів). Проте у гонитві за раціональною ефективністю важливо не

втратити основного “зерна” творчої діяльності людини – творчий центр особистості має духовний характер (І. О. Ільїн).

Якщо людина здатна визначити сенс, мету, ціннісні орієнтири, духовні ідеали своїх дій, її можна визнати творцем, який, на відміну від нетворчої людини, відрізняється високою свідомою активністю й соціокультурною обумовленістю цієї активності. Вона реалізується у таких сферах діяльності, як практична, теоретична і духовна. Творчість розглядається у філософії як необхідний атрибут людини, проте залежно від умов, що склались, вона може не реалізуватися. У реальності людина має право вибору: виявити волю до творчості чи залишатися у коконі, відмовившись від можливості зміни, удосконалення. Оскільки завдяки встановленню соціокультурних зв'язків між людьми з метою адаптації до життя виникла культура як засіб соціалізації, то з'явилися і передумови творчої духовної діяльності, що знайшли своє відображення в інноваціях, у відтворенні й поширенні досягнутого. Феноменальною основою духовної творчості стала ситуація перебування людини на перетині матеріального і духовного, що дає їй можливість саморозвиватися і самоорганізовуватися. З точки зору діалектичних взаємозв'язків людина, вибравши певні ціннісні орієнтири у контексті її розуміння сенсу життя, може творити як добро, так і зло. Тому саме духовний аспект творчої діяльності завжди має бути тим критерієм, який визначає людину як творця.

Як зазначає В. А. Панфілов, у сучасній філософії існують серйозні розбіжності щодо основних проблем духовної творчості, до яких він відносить такі: хто є суб'єктом творчості, а що об'єктом; що таке творчість – несвідомий процес чи свідомо діяльність, вольовий акт, заснований на творчості як житті, або житті як творчості; творчість є одним із видів повсякденного існування, праці й поведінки людей чи тільки буває елітарною; чи можливо встановити ієрархію видів творчості за ступенем їхньої креативності, чи відрізняються ці критерії для різних сфер науки, мистецтва тощо; що надає особистості імпульси й ресурси творчості – суб'єктивність чи контакти з культурою; що є підґрунтям творчості – зовнішній світ, природа чи суспільство; у чому полягає критерій

творчості – в одній новизні або в комплексі етичних, естетичних й інших показників, властивих винятково людській діяльності [5, с. 10].

У ХХ столітті феноменальною основою гуманітарного знання стала модель духовної творчості або духовного досвіду, в основу якої покладено погляди видатних представників російської філософії С. Л. Франка та І. О. Ільїна. У контексті релігійно-філософських поглядів на духовну культуру і творчість С. Л. Франк створив філософію душі та духовності, в якій: визначає основними вимірами в структурі духовного буття – особистість, творчість і культуру; розчленовує світ душевного життя на стихійний і конкретний, виділяючи в них інтелектуальні (відчуття, почуття, уявлення, думки), емоційні (страх, подив, страждання) і вольові явища та розрізняючи почуття, образи і думки як моменти переживання; розглядає душу особистості як спрямовуюче і формуюче начало душевного життя, що вкорінене в її духовному житті, а її ставлення до абсолютного буття усвідомлюється й виявляється в моральності, релігійності, бажанні пізнати світ; розглядає духовність як вищий початок душі, що є світлом і змістом у житті людини, як єдність самосвідомості предметного знання в духовному житті, синтез керування увагою й усвідомлення індивідуальної ідеї в духовній творчості [8].

Філософія духу І. О. Ільїна включає такі концептуальні положення в духовності людини : сенс життя як необхідність любові, молитви і творчості, вільної особистості; духовна гідність особистого самоствердження, щастя як гармонія; закон духовної відповідальності, який включає потяг до священного, благоговіння і покликання, дисципліну і натхнення, совість як духовну відповідальність людини за свою сутність і життя, духовну відповідальність за вчинки та діяльність, прагнення до досконалості як волю до прекрасного; духовність як безкорисливу Любов і самовіддане служіння Досконалості; духовний характер як творчий центр особистості [1].

Для творчого відродження і розвитку потрібен фундамент, який не лише відкриє справжній духовний шлях самореалізації, а й дозволить особистості вийти за рамки звичного життя. Таким фундаментом можуть бути принципи духовності, реалізація яких сприяє якісним трансформаціям людини

у напрямі позитивних зрушень у ставленні до життя і розвитку особистого творчого начала.

До духовних принципів творчості Дж. Кемерон відносить такі. Творчість є природним порядком життя, яке розглядається як чиста енергія. Існує невидима, невичерпна творча сила, яка є основою життя, пронизує і надихає всіх і все. Відкриваючи себе творчості, ми відкриваємо себе творчості творця в нас і у нашому житті. Ми самі є творіннями, тому повинні у свою чергу продовжувати створювати власною творчістю. Творчість є Божим даром, застосовуючи яку ми теж робимо подарунок Богу. Відмова від творчості суперечить людській природі. Коли ми розкриваємось для дослідження нашого творчого начала, робимо це і для Бога. Як тільки ми відкриємо свої творчі канали Творцю, нас очікують плавні, але суттєві зміни. Не потрібно боятися відкритися для творчості. Наші творчі мрії та бажання зароджуються у священному джерелі [2, с. 29].

Оскільки творчість властива кожній особистості як єдність здатностей, що визначають рівень й якість розумових процесів і духовних орієнтацій, спрямованих на пристосування до внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності, то адаптація людини розглядається, як один з найважливіших змістів людської діяльності. Як результат у процесі соціокультурного розвитку людства відбувається збільшення різноманіття людського світу за рахунок основного інструменту – творчості. Маючи такий потужний інструмент як творчість, можна виконувати нові завдання у різних сферах суспільного життя: науковій, технічній, художній, духовній тощо. Проте мати потенціал ще не значить його реалізувати. Як образно висловився В. О. Панфілов, “особистість буває творчою, що творить і що створила, але це зовсім різні люди, приблизно як індивід, що уміє бігати, бігаючий і який закінчив біг. І всі ці аспекти духовно творчої людини знаходяться у взаємодії і невід’ємні один від одного” [5 с. 4]. Дати відповідь на те, за яких обставин людина не реалізує власні творчі задатки або створює нові потрібні продукти, незважаючи на вік, спроможний аналіз бачення проблеми різними науками.

Філософське бачення проблеми творчості як потужного інструменту адаптації людини змушує науковців подивитись на неї під іншим кутом. Наприклад, в працях вітчизняних і зарубіжних учених (С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Т. І. Любарт, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, В. В. Рибалка тощо) йдеться про те, що наділені психікою люди завдяки відтворенню вироблених засобів реагування та їх застосування до нових ситуацій реалізують видатні адаптаційні можливості. Але, на їхню думку, творчість потребує таких реакцій психіки, коли дії не завжди відбуваються за звичайними законами її функціонування. У цьому аспекті особливої уваги потребують дослідження емоційних, мотиваційних, середовищних умов вияву творчості.

Ключовими словами, які характеризують вияв творчості, є обдарованість, оригінальність, фантазія, інтуїція, наснага, технічний винахід, наукове відкриття, твір мистецтва тощо. Як точно передав усі вимоги до творчої діяльності І. О. Ільїн у квінтесенції філософії духу: “Усяка творчість людини вимагає свободи: добровільного самовкладення, споглядаючої ініціативи, особистого почину, любові й натхнення” [1, с. 507]. Іншими словами, коли ми спілкуємося один з одним, то маємо справу не тільки з конкретними людьми, а й з невидимою сферою, що наповнена ідеями, уявленнями, розповідями, віршами, піснями; які чекають своєї черги, щоб з'явитися на світ. Для цього лише потрібно відкритися тим потокам, які з неї йдуть. Як це зробити, наводить Дж. Кемерон у своїх правилах “священного кола” [2, с. 262]:

1. Творчість розквітає лише в обстановці довіри і підтримки.
2. Творче зростання відбувається серед друзів і припиняється серед ворогів.
3. Всі творчі ідеї – діти, які потребують нашого захисту.
4. Будь-який творчий успіх вимагає творчих невдач.
5. Реалізувати себе творчо – наше духовне зобов'язання.
6. Заважати творити ще комусь – значить порушувати це зобов'язання.
7. Відгуки повинні підтримувати творчу дитину, а не соромити її.

8. Відгуки повинні розвивати наші сильні сторони, а не зосереджуватися на слабких.

9. Успіху легше добитися разом, а народжується він е щедрості.

10. Чужі успіхи ніколи не можуть послужити перешкодою нашим.

Реалізація цих правил потребує встановлення позитивного емоційного фону в середовищі, в якому людина долучається до творчості. У цьому контексті є важливим знання щодо впливу емоцій на творчість. Встановлено, що короточасні ефекти впливу емоцій на креативність особистості можуть давати різні результати. Позитивні емоційні стани або настрої підвищують кількість породжуваних ідей, отже, і творчий потенціал людини. Щодо негативних емоційних станів, то в одних умовах креативність підвищується, а в інших — знижується.

Новий поворот в цьому питанні здійснила модель емоційного резонансу, яка була сформульована Т. Любартом та І. Гетцем і стосувалася тривалої дії емоцій [3, с. 72-81]. За цією моделлю існує певний емоційний субстрат психічного життя — постійний і досить виражений емоційний фон, який забарвлює наше сприйняття, рішення, спогади про людей, пережитих ситуаціях і предметах, використаних у нашій діяльності. Цей фон насичений емоційними слідами, які в творчому мисленні виконують важливу роль – емоційне забарвлення минулого досвіду контролює доступ до творчих асоціацій між поняттями. Розуміння цього механізму дозволяє зацікавленим у підвищенні творчої віддачі особам по-новому підійти до проблеми емоційного фону діяльності. Цими особами є педагоги, а також менеджери тих компаній, які прагнуть підвищити креативність працівників.

Модель емоційного резонансу складається з трьох компонентів: 1) ендоепти, тобто сліди конкретних емоцій, які були пережиті та пов'язані з поняттями або репрезентаціями в пам'яті; 2) автоматичний механізм емоційного резонансу, за допомогою якого емоційний профіль ендоепта розповсюджується в пам'яті та активує інші ендоепти; 3) поріг виявлення резонансу, який визначає чи потрапить активований резонансом ендоепт в

робочу пам'ять. Взаємодія цих компонентів відбувається наступним чином. Під час активації поняття або образу в пам'яті від енцефталю автоматично розповсюджується емоційна хвиля. Якщо поріг виявлення резонансу з іншим енцефталю є достатнім, то в робочій пам'яті відбувається між ними резонанс, тобто встановлюються асоціації між двома поняттями чи образами. Можливість знайти резонанс між двома енцефталю залежить, з одного боку, від чутливості індивіда до своїх власних емоцій і, з другого боку, від сили резонансу між енцефталю. Виявлення резонансу дозволяє встановити асоціацію між двома емоційно близькими поняттями, які, проте, можуть бути достатньо далекими когнітивно. Це є важливим моментом у психології творчості, бо визначає здатність особистості встановлювати зв'язки між різнорідними предметами і явищами, в результаті чого з'являються нові оригінальні ідеї. Кожен елемент моделі є функцією індивідуальних відмінностей між людьми, оскільки минулий досвід по-різному емоційно переживається різними людьми. Для них різнитимуться і пов'язані з поняттями енцефталю, які послужать джерелами різних асоціацій. Варіативність може породжуватися також відмінностями в переробці та інтеграції емоційного досвіду. Від цих процесів залежить енергія енцефталю і ступінь їх насиченості й багатовимірності. Існують також відмінності в увазі людей до своїх емоцій. Ці відмінності визначають індивідуальну варіативність порогу виявлення емоційного резонансу. Сила ж резонансу залежить від ступеня схожості багатовимірних емоційних профілів енцефталю.

Оскільки в результаті емоційного резонансу формуються асоціації між поняттями—джерелом (що активується в ході рішення задачі) та іншим поняттям, пов'язаним з ним за допомогою енцефталю, то у такому поєднанні стають можливі форми асоціацій, які часто використовуються в метафорах. Цей висновок є важливим для педагогів, адже він спрямовує їх увагу на можливість метафори як засобу розвитку творчості учнів. А також на те, що патерн (зразок) активації енцефталю може розповсюджуватися в пам'яті та резонувати зі схожими патернами, відповідає припущенням психологів щодо глобального розповсюдження емоційної активації в пам'яті. Значну роль у розвитку творчого

мислення відіграє метафори, в якій закодований образний зміст високого порядку узагальнення. Розкриваючи цей зміст, учень вчиться встановлювати зв'язки між поняттями.

У розвитку творчих здібностей, а також у різних формах творчої діяльності важливу роль відіграє середовище, під яким на різних рівнях розуміють: на *макрорівні* – суспільство і культуру, на *мікрорівні* – родину і колектив. Суспільство впливає на креативність людини, задаючи норми допустимої творчої поведінки; культура виявляє міжкультурні відмінності, що вказують на культурну відносність самого поняття креативності (східне і західне трактування творчого процесу); родина закладає або ні в дитину традиції творчої діяльності; у колективі для дітей (підлітків) можливість творчості частково зумовлюється організацією процесу навчання, а дорослих – типом тієї професійної діяльності, якою займається людина. Як показує педагогічна практика автора і підтверджують наукові дослідження [6, 7, 9], вплив родинного середовища на творчість дитини може бути неоднозначною, а саме: з одного боку, психологічна підтримка в родині сприяє підвищенню креативності (К.Роджерс), а, з другого, – високу креативність показують діти, що походять з неблагополучних сімей або з сімей з недостатньою емоційною підтримкою.

Аналіз педагогічної практики дозволив дійти висновку про те, що на організацію навчальної роботи впливають власні погляди викладачів (вчителів), які відображають певні стереотипи щодо моделі ідеального учня. Працюючи з великою кількістю дітей, вчитель перш за все в учнях цінує слухняність і конформізм, і не має змоги (або навіть бажання) толерувати потребу їх незалежності. Ідеальний учень — це часто дитина, яка слідує вказівкам, працює мовчки і ставить лише уточнюючі питання щодо матеріалу, який вивчається. Окрім цього, в традиційних школах вважають за краще суворо ставитись до підтримки дисципліни. А в змаганні за показниками навчання успішність часто оцінюється за допомогою завдань на пригадування або конвергентне мислення, в яких учень повинен знайти єдину правильну відповідь. Такий принцип оцінювання знань усуває одну з важливих умов творчості – приймати рішення з

можливим ризиком. Оскільки в разі невдачі, зменшується оцінка, що далі може потягнути за собою критику з боку не лише вчителя, але й батьків.

Після родини саме середовище навчального закладу виконує головну роль в розвитку творчості або в її недостатньому розвитку, адже в ньому учні засвоюють знання, у них формуються когнітивні здібності. В основному в школі чи професійно-технічному навчальному закладі культивується конвергентне мислення, коли дітей вчать знаходити правильну відповідь на задачі, які сформульовані вчителем. Дивергентне мислення також заохочується, коли учням дають задачі з нечітко заданими умовами, але ця робота часто проводиться несистемно. Окрему групу становлять викладачі (вчителі), які намагаються працювати, керуючись вказівками психологів, сприяють динамічному, контекстному засвоєнню знань, широко застосовують міжпредметні зв'язки, намагаються розвивати не лише абстрактне, раціональне мислення, але й образне.

З цього випливає важливість проведення роботи з педагогами щодо перебудови навчально-виховного процесу з урахуванням вище зазначеного. Це стосується впровадження в практику тих прийомів, методів і технологій, які підтримують творчість дітей: розвивати кооперативне навчання; стимулювати учнів вивчати матеріал для того, щоб використовувати його як основу для дивергентного мислення, розвивають гнучкість мислення; не оцінювати ідеї учнів без попереднього обдумування, заохочувати самооцінку висунутих учнями ідей, всерйоз ставитися до запитань і пропозицій учнів; давати можливість працювати з різноманітним матеріалом і в різних умовах; допомагати учням долати невдачі і помилки перетворювати у перемоги.

Висновки. Таким чином, навчання в професійно-технічному навчальному закладі є першим кроком до професійної діяльності, в якій завжди є місце творчості. Щоб підготувати майбутніх фахівців до виконання творчих, нестандартних завдань, навчально-виховний процес має бути побудований так, щоб в учнів була можливість застосовувати дивергентне мислення, виявляти незалежність у судженнях, не боятися зробити помилку або вибрати хибний шлях розв'язку задачі. Найкраще розкриваються творчі якості особистості в

умовах доброзичливого ставлення в колективі. Педагоги відповідальні за створення позитивного емоційного фону під час навчання. Для цього вони створюють такі умови роботи, щоб одночасно стимулювати учнів до творчості та захистити від стресів, що зумовлюються невдачами і критикою. Спільна робота учнів і викладачів має ґрунтуватися на розумінні того, що всі черпають творчі ідеї з одного джерела, яке заховане в кожному з нас і називається духовність.

Література

1. Ильин И. А. Путь к очевидности: сборник / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – 431 с.
2. Кэмерон Дж. Путь художника / Дж. Кэмерон. – М. : Лайвбук, 2012. – 272 с.
3. Любарт Т. Психология креативности : учебное пособие / Т. Любарт, К. Муширу, С. Торджман, Ф. Зенасин ; пер. с фр. [Д. В. Люсин]. – М. : Когито-Центр, 2009. – 215 с.
4. Мельник В. П. Науково-технічна раціональність та цивілізаційний процес / В. П. Мельник // Журнал фізичних досліджень. – 2007. – , № 1. – Т. 11. – С. 1–5.
5. Панфілов В. О. Філософія гуманітарних наук як прояв духовної творчості / В. О. Панфілов // Вісник дніпропетровського університету. Історія і філософія науки і техніки. – Дніпропетровськ. – 2008. – Вип.15. – С.3-11.
6. Савенков А.И. Психология детской одарённости : учебное пособие / А.И.Савенков. – М. : Генезис, 2010. – 440 с.
7. Семенович А.В. В лабиринтах развивающегося мозга. Шифры и коды нейропсихологии / А.В.Семенович. – М. : Генезис, 2010. – 432 с.
8. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992.– 510 с.
9. Rogers C.R. Toward a Modern Approach to Values // J. of Abnormal and Social Psychology. 1964. Vol. 68. P. 160 — 167.